

Poverjeništa CK KPS za Ljubljano Miri Tomšič-Svetina 17. februarja 1943. Tole pravi med drugim: »Vodstvo naše partije je menilo, da moramo nastopiti z vso oostrostjo... Zahtevali smo od njih, da naj likvidirajo v praksi lastno politično skupinsko organizacijo, ali pa, da naj jasno deklarirajo, da so stranka. V primeru, da bi se deklarirali za stranko, mi seveda ne bi prenehali z njimi sodelovati v okviru OF, glede na sedanjo etapo osvobodilne borbe. Bili pa bi glede na nagli razvoj prisiljeni njihovo stranko na terenu čim prej likvidirati. Prvo kar bi storili, bi seveda bilo, da bi jim javno odvzeli pravico govoriti v imenu katoliškega dela slovenskega naroda. Za ta namen smo imeli pripravljene že nekatere uglednejše kristjane (med njimi dr. Metoda Mikuža), ki bi začeli javno agitirati za čisto linijo OF. (Dokumenti ljudske revolucije V, Ljubljana, 1978, str. 458–459).

Z dolomitsko izjavo je bil v OF vzpostavljen enopartijski komunistični monopol, ki ga je utrjevala še z ideološko ekskluzivnostjo. To je v povojnem obdobju zavzemalo dimenzije odkritega pritiska, ki je natančno narekoval, kako je treba opisovati in ocenjevati OF in dolomitsko izjavo.

Iz vloge, ki jo je imel v OF Metod Mikuž, je razumljivo, da je v svojih delih o Kocbeku in o vseh bistvenih vprašanih NOB sodil tako, kot je, to je enako kot Kidrič in Kardelj in s tem za dolga desetletja oznamoval slovensko historiografijo o OF. Povedati pa je potrebno tudi še nekaj, kar je manj razumljivo: podobno kot Mikuž so o OF in NOB sodili tudi po vrsti dolga leta skoraj vsi slovenski kulturni in znanstveni delavci, bivši pristaši in sodelavci OF, pa čeprav so bili po vojni potisnjeni iz političnega življenja. Še dolga desetletja so iz svoje mladostne ljubezni ostajali duhovno zvesti neki oefovski koaliciji in iz te pozicije zagrešili in mi mlajši pod njihovim vplivom marsikakšno zgodovinopisno digresijo o NOB. Danes je nastopilo obdobje, da z resnim znanstvenim delom in z upoštevanjem svobode in pluralizma v idejnih izhodiščih raziskovalcev te digresije odpravimo.

Vzroki in oblike nasprotovanja Osvobodilni fronti v letu 1941/1942

Dr. Boris
Mlakar

Druga svetovna vojna je še bolj kot prva boleče zarezala v duhovno in biološko tkivo evropskega in slovenskega človeka. Novi »včerajšnji svet« je ponovno zgrmel v brezno, to pot dosti globlje kot tisto izpred četrstoletja. Stefan Zweig očitno ni več verjel v uspeh reševalne akcije iz njega, podobno kot naš Ivan Hribar, ki pa je presodil, da je tudi ne bo mogel več učakati. Značaj te vojne je bil drugačen, imel je celo rasistična, poleg »običajnih« ideoloških in drugih značilnosti. Tega seveda ne gre preveč poudarjati, čeprav je res, da še nismo uspeli prebaviti novejše trditve nemškega zgodovinopisja, da je šlo pač za vseevropsko državljansko vojno... Omenjeni značaj (!) pa je ob vseh spremljajočih okoliščinah ter implikacijah med drugim povzročil tudi tragični razcep

med posameznimi narodi (znotraj njih). To je veljalo seveda za okupirane narode in države, pri čemer vzroki in povodi za to niso ležali v problemu odnosa do okupatorjev – ta je bil povsod skoraj v popolnosti enodušno odklonilen (so pa izjeme!) – temveč glede taktike tega odpora, se pravi, kakšne naj bodo metode, tempo ter intenzivnost upiranja okupatorski oblasti. Toda tudi strategija je bila vprašljiva, se pravi končni cilji namreč, kaj naj se s tem bojem doseže, npr. kakšna naj bo družba po končani vojni, pri čemer je bil cilj osvoboditve izpod okupacije seveda samoumeven. Pri tem je pomembno vlogo imela tudi sama okupacijska politika, npr. cilji okupatorja z okupiranim ozemljem, upoštevanje vojnega prava ipd. Tako smo imeli po Evropi in pogledu odporiških gibanj celo pahljačo – od idilike na Kanalskih otokih pa do boja na življenje in smrt v jugovzhodni Evropi. Toda dodati gre tudi za nas pomenljivo dejstvo, da je te boje skoraj praviloma in premosorazmerno v enaki intenzivnosti spremljala še državljanska vojna! S tem je povezan tudi problem zavestne in taktične kolaboracije, toda predaleč bi zašli, če bi hoteli na tem omejenem prostoru vse to lepo logično zaokroževati.

Na Slovenskem so med vojno vsi ti pojavi in problemi tudi stopili v ospredje, in to v prav dramatičnih razsežnostih. V začetku seveda ni kazalo tako, razkosanje Slovenije in posebej nacistični raznarodovalni ukrepi so za kratek čas ohromili skoraj vse. Pri tem naj poudarimo, da ne bomo govorili o slovenskem ljudstvu kot takem, temveč predvsem o posameznih političnih subjektih ter njihovem delovanju ter programih, s katerimi so ali pa niso potegnili za sabo omenjeno ljudstvo oziroma njegove dele. Dodatno je potrebno poudariti pomen Ljubljanske pokrajine, ki so jo okupirali Italijani, ki je v vseh pogledih postala središče slovenskega naroda in kjer je edino slovenstvo tudi z vidika okupatorja še imelo svojo realno in legalno politično težo. Pokrajina je postala tudi neke vrste azil, tu se je tudi edino lahko organiziralo in delovalo vodstvo odporiškega gibanja in seveda tudi njemu nasprotnega gibanja. Deli prejšnjega legalnega meščanskega vodstva v Ljubljani so sicer v določeni meri kolaborirali z okupacijsko oblastjo (konzulta!), v glavnem pa je stvar le potekala v skladu z določili vojnega prava. Pri tem je treba dodati, da je tudi pod vtisom nacističnih raznarodovalnih ukrepov relativno ugodno ocenjevalo italijanski okupacijski režim, kar naj bi mu omogočalo dolgoročno preživetje ter tudi razmeroma udobne ilegalne priprave na »odločilne trenutke«, pod čemer se je razumelo zaključne operacije ter končno osvoboditev države. Priznavalo je avtoriteto legalne kraljevske vlade v Londonu, ki je bila tudi mednarodnopravni subjekt, priznan od zaveznikov, tudi od Sovjetske zveze. V Ljubljani je naprej ilegalno delovalo vodstvo predvojnih strank, tu so živeli narodni poslanci, vodilni gospodarstveniki itd. Dr. Lambert Ehrlich je predlagal celo formiranje ilegalne vlade, a to SLS ni sprejela, bivši ban dr. Marko Natlačen pa je po kratkem obdobju zavzemanja za avtonomno slovensko državo pod pokroviteljstvom Osi prešel nazaj na jugoslovansko stališče, dobil stik z Londonom ter se nato septembra 1941 sporazumel z vodjo JNS dr. Albertom Kramerjem za skupen program, katerega bistvo je bilo, da se po vojni obnovi kraljevina Jugoslavija, ki pa mora biti federativno urejena, Slovenija bo povečana združena Slovenija, jugoslovanska država naj bi tvorila skupno gospodarsko enoto, morala pa bi imeti pravičnejši socialni red itd. Ta program je bil poslan slovenskemu ministru dr. Mihi Kreku v London in dr. Alojziju Kuhar ga je 23. 11. 1941 po tamkajšnjem radiu tudi

objavil (»londonske točke«). Od takrat dalje naj bi v Ljubljani kot nekakšen skupni ilegalni forum obstajal tudi Slovenski narodni odbor, podobno tudi v Londonu, pod vodstvom Kreka, ki so ga vodstva političnih strank in gibanj v Ljubljani priznavala za voditelja in predstavnika slovenskega naroda pred mednarodno javnostjo. Za vojaško organizacijo pa je SLS že konec aprila ustanovila SL, naj bi se pripravljala na končni trenutek.

Drugi soigralec in politični subjekt, katerega pomen se je od začetka okupacije polagoma, nato pa silovito večal, je bila Komunistična partija Slovenije s svojimi levičarskimi zavezniki. Ustanovila je Protiimperialistično fronto, po 22. juniju preimenovano v Osvobodilno fronto. O tem, kakšen je bil njen značaj oziroma cilji, je bilo že nekaj govora, pri čemer naj vprašanje, ali je KP in tudi OF šlo za osvoboditev ali za revolucijo, ali pa za oboje, ilustriram z eno od možnih ponazoritev. Brez dvoma je veliki večini pripadnikov in pristašev OF, partizanov in tudi voditeljev NOG vključno voditeljev KP, šlo za osvoboditev izpod okupatorjev. Nedvomno pa je tudi večina teh razmišljala o tem, kakšna bo ali naj bi bila svobodna Slovenija oziroma Jugoslavija. Pri partijskem vodstvu je tu gotovo šlo za konkretno revolucionarni projekt in ta se je nato v obliki piramide širil navzdol med partijsko članstvo in z večanjem vloge KP v okviru NOG tudi med ostale pristaše tega. Toda to ni le »zasluga« KP in njene propagande, je tudi rezultat razpoloženj in stanja po propadu predaprilske države ter tudi rezultat poznejše državljanske vojne, ko se tudi posameznik vse bolj identificira tudi z neizrečenimi cilji strani, ki ji v boju pripada. Objektivni tok razvoja za zdaj puščamo ob strani, pri njegovem ocenjevanju pa je vsekakor treba upoštevati tudi razvoj po vojni. Dilema, ali je šlo partijskemu vodstvu zgolj za revolucijo ali tudi še za kaj drugega, pa očitno vsaj objektivno ni toliko pomembna, saj pač v danih okoliščinah revolucionarne zmage in prevzema oblasti ni bilo moč doseči brez pregona okupatorja, brez zmage v »osvobodilni« vojni, na subjektivni in moralni ravni pa je tu seveda vprašanje na pretek.

Ob tem je lahko za nas problem, revolucija da ali ne, celo akademsko vprašanje, kar pa seveda ni veljalo za tedanje meščansko politično vodstvo v Ljubljani oziroma v Londonu (v majhni meri je ilegalno obstajalo le še na Primorskem). Zanj je postal aktualen odnos do OF in KP poleti 1941, ko NOG prične pospešeno propagandno delovanje, politično organiziranje ter končno oborožen boj proti okupatorju. Program osvobajanja, neposredno kombiniran z akcijo, je posebej privlačeval mlado generacijo ter poprej bolj odrinjene družbene sloje in politične skupine. Podpora OF je bila vse bolj zaznavna, vse bolj očitno pa je tudi bilo, da ima vodilno vlogo v njej KP. To dejstvo je seveda najprej zbudilo pozornost, kajti za meščanski establišment, vsaj za njegov glavni del, je bilo samoumevno tako razmišljanje – kjer je KP, tam je revolucija, je prevzem monopolne oblasti, je staliniistična diktatura, je preganjanje vere, je, skratka, sovjetski sistem. Vse to je bilo pred vojno dobro znano in nevarnost komunizma dodobra razdelana, tudi s pomočjo Cerkve oziroma njene hierarhije; ta se je pač sklicevala na ustrezne protikomunistične papeške okrožnice, ki so komunistem razglašale za bistveno slabega in nenaravnega in prepovedovale vernikom vsakršno sodelovanje z njim. Skratka, pričel je delovati protikomunistični refleks izpred vojne. Stanje napetosti in nasprotja med nasprotujočimi si ideologijami ter političnimi praksami in projekti se tako nadaljuje v vojno dobo. KP na čelu vse bolj popularne in dejavne OF deluje na, recimo mu sedaj

protikomunistični establišment, kot rdeča cunjja, kot nevarnost in simbol revolucionarnega razvoja sam po sebi, na samoumevni način, vsaj sprva, to je skoraj avtomatizem. Vendar to le ni bil zgolj refleks brez realnega ozadja. Šlo je namreč že takoj za resne stvari, bik v areni, če se vrnemo k omenjeni rdeči cunji, je bil namreč že od začetka obsojen, kajti npr. 6. geslo osvobodilnega boja iz srede junija 1941 pravi, da brez boja proti izdajalski »lastni« kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi, kasnejši sklep VP PF iz septembra nadalje pravi, da SNOO med vojno edini predstavlja in vodi slovenski narod in nato še 6. temeljna točka OF, da bo ona po vojni prevzela oblast itd. Boris Kidrič je poudarjal razredni moment v NOG avgusta 1941, decembra pa je tako moral priznati, da je vsak dan znotraj slovenskega naroda čutiti v zraku vse hujšo razredno napetost! Kako je do nje prišlo? Začetek smo že nakazali, drugače pa je po besedah Kidriča in drugih voditeljev OF/KP izdajalsko meščansko vodstvo začelo proti OF in KP z ustno propagando, ki je predvsem poudarjala pomisleke v zvezi z oboroženim bojem, z vlogo SZ, očitala OF, da je protizavezniška, protijugoslovanska in protidinastična. Več ilegalnih skupin, poleg Slovenske legije, je že spomladi in poleti 1941 pričelo z aktivnostjo, večkrat so personalno pomešane z začetki OF, vse pa so tedaj usmerjene izključno proti okupatorju in prizadevajo londonsko vladu ter kasneje tudi Dražo Mihailovića kot vrhovnega poveljnika. To so četniška in oficirska organizacija, Petrova garda, Prebujena Slovenija, Slovensko narodno gibanje, Sokolska legija, Stara pravda itd. Kardelj je v začetku avgusta vse to ocenil kot ilegalno protirevolucionarno organizacijo, ki se skriva za demagoškimi gesli. Te protirevolucionarne skupine, najmočnejša je bila slejkoprej SL, ugledna pa tudi sredina (Šolar, Gosar) so pričele tudi z izdajanjem letakov in jeseni 1941 še s periodičnimi ilegalnimi listi opozarjati na preuranjenost in škodljivost partizanstva. Vseh listov je bilo okrog deset, pri čemer so tisti iz četniških in sokolskih krogov priznavali odpornišvo tudi OF, vendar so zahtevali tako priznanje tudi zase. Vse bolj pa jih je bolelo nepriznavanje in nato obsodba D.M., nepriznavanje londonske vlade ipd. Vodstvo NOG je v svojih glasilih odgovarjalo vse ostreje, meščanskemu vodstvu, ki naj bi bilo zakrivilo katastrofo aprila 1941, je odrekalo možnost vstopa v OF, vsako organiziranje znanja OF pa razglasilo za škodljivo. Protirevolucionarne skupine so tudi že zbirale orožje, njihova vodstva ter propaganda pa se je vse bolj usmerjala proti OF/KP, čeprav so hkrati ohranjala tudi protiokupatorsko držo. Sledil je odgovor o protinarodni zaroti in reakciji, novembra se že uporablja izraz bela garda in celo peta kolona. Odlok o zaščiti slov. naroda iz septembra je definiral pojem narodnega izdajalca v zvezi s prelomom z D.M., konec leta 1941 pa je bilo v 9. temeljni točki OF poudarjeno, da je slov. narodna vojska le partizanska vojska, in konec januarja 1942 je bilo zagroženo s smrtno kaznijo vsakemu, ki organizira vojsko zunaj partizanstva ali ki ni pod vodstvom OF. V tem slogu bi lahko še nadaljevali z navajanjem, vendar se nam glede na naslov naše teme zdi potrebno predvsem poudariti glavne očitke protirevolucionarne strani OF oziroma KP (konkretnost teh očitkov je seveda različne stopnje, enako seveda tudi upravičenost).

- komunizem kot tak, vse, kar so pod tem pojmom videli,
- nesmotrnost in škodljivost osvobodilnega gibanja, posebej tako zgođaj in s takimi radikalnimi metodami
- to je avanturizem, osvobajanju part. akcije prav nič ne koristijo

- monopolizira osvob. boj.
- izrablja trpljenje naroda v ozke strankarske namene
- ruši enotnost slovenskega naroda
- tiste, ki mislijo drugače in so proti takemu boju, razglašajo za izdajalce
- pri tem uporablja teror, laži in denunciacije ter ropanje
- pobija nasprotnike
- metode partiz. boja izzivajo okupatorske represalije
- slovenski narod se bliža robu groba, nacistični načrti se tako uresničujejo
- brez KP/OF bi narod veliko manj trpel
- bratomorno stanje je nevzdržno
- to je že državljanska vojna (24. 2. 1942), Italijanom pa se to dopade
- sedanji komunizem je največja nevarnost za našo bodočnost, kajti vse bo storil, da bo le sam zavladal.

Seveda pa ni ostalo le pri tožbah, že od jeseni 1941 so se slišale tudi odločnejše besede, posebej še potem, ko sta tudi Krek in Kuhar partizanstvo obsodila, slednji je tako marca 1942 sklenil, da slov. narod tako dobi še notranjega sovražnika, iz Lj. pa so Londonu svetovali, naj OF/KP razglasi za narodne sovražnike. Z moralnega vidika je od oktobra 1941 početje partizanov obsodil tudi škof, ponovno spet marca 1942. Katoliški tabor, posebej pa pripadniki Straže, so bili vse bolj ostri, že konec oktobra je Straža preroško napovedala, da bo kmalu slov. ljudstvo branilo svoje trge in vasi pred OF, ki nas je (ironično) osvobodila Rašice... Decembra je bilo izrečeno, da je treba odločno nastopiti, če hočemo rešiti slov. kulturo in civilizacijo, sledil pa je ultimatum Straže – če se ne preneha s terorjem, bo nastopila z javno razgrnitvijo 14 voditeljev OF, ima pa sicer na razpolago tudi metodo zob za zob – medsebojno klanje, čemur pa se za enkrat odpoveduje. KA je svojim članom že naročala, naj spremljajo početje »nasprotnikov«, sredi februarja 1942 pa je pri škofu že prvi dogovor, da se skuša pridobiti It., da jim dovolijo, da samostojno, z legalnimi sredstvi pobijajo komunistično nevarnost, ker so pač It. tega nevedski. Marca so stražarji že aktivno pomagali It. pri racijah v Ljubljani in prišli do dokončnega sklepa, da je v danih razmerah aktualna le osvoboditev slov. naroda od komunistične OF in to takoj, napovedano je bilo hkrati, da se bliža čas obračuna. Ideolog Straže dr. Lambert Ehrlich pa je takrat ital. oblastem izročil obširno spomenico, ki je vsebovala sicer silovito kritiko ital. politike v pokrajini ter nato med drugim predlagal ustanovitev avtonomne slov. varn. službe, sestavljene iz akademske formacije, meščanske straže ter narodnih straž po vaseh. Nekaj podobnega sta kasneje predlagala še dr. Juro Adlešič ter dr. Marko Natlačen. Italijanske oblasti so širjenje razdora budno opazovale, ugotavljale obstoj »bele barde«, vendar so SLS še vedno ocenjevale, da je odločno protiitalijanska. Toda marca je Grazioli že sklenil, da bo protikomunistično gibanje spremljal in ga predvsem skušal izrabiti za svoje cilje. Iz prestižnih razlogov še ni pristajal na vse te ponudbe (Adlešič), a maja 1942 je vojaško poveljstvo že resno razpravljalo o ponudbah predvsem stražarjev, da takoj začnejo z oboroženim bojem. Junija so potekala pogajanja med ital. oblastmi in predstavniki Slovenske zaveze, ki je bila od konca aprila osrednji medstrankarski organ protirevol. tabora ter je nastopala tudi v odnosu do Londona kot predstavnik večine Slovencev v domovini. Ustanovljena je bila na pritisk D.M. oziroma njegovih predstavnikov v Sloveniji. Major Novak je začel organizirati tudi četništvo v obliki jug.

vojske in kot prvi rezultat te akcije je bil odhod prve oborož. skupine od Sv. Urha sredi maja proti Gorjancem, kjer so četniki razglasili mobilizacijo. Subjektivno so pripadniki Štaj. bataljona sicer še imeli iluzije o boju proti okupatorju, vendar je praksa in naravnost obeh strani (obsodba organizatorjev iz Dobrunj 18. 5., izjava Glavnega poveljstva slov. part. čet s 27. 5. itd.) vodila takoj v bratomorni boj, ki ni ponehal vse do konca vojne. Medtem je protirevolucionarno vodstvo dobivalo vse bolj alarmantne vesti s terena, ki so kazale na to, da se je del prebivalstva, ki ni simpatiziral z OF ali pa se NOG ni hotel aktivno udeleževati, resnično nahajal v vse večji eksistencialni stiski. Takšna poročila se množe posebej s prvih osvobojenih območij, katoliški fantje naj bi se ponekod že skrivali pred partizanskimi oblastmi po gozdovih. To je bila seveda tudi posledica ideoloških in drugačnih priprav pred tem, posebej s strani emisarjev SL ter pripadnikov KA. Sredi maja je prišlo že do nekaterih pojavov aktivnega odpora proti partizanom (Tabor, Suha krajina), julija pa je predvsem pomembno dogajanje v Št. Joštu, ki pa so ga Italijani že podprli, saj so bila pogajanja s SZ pred tem uspešna. Legaliziral se je tudi Štajerski bataljon pod Gorjanci in postal Legija smrti, drugod pa so po Lj. pokrajini po vzorcu Št. Jošta vznikale Vaške straže, kar so sedaj podpirale in celo pospeševale tudi italijanske oblasti. Boj na življenje in smrt, ki ga je aprila 1942 napovedala Straža t.i. »komunistični predrevoluciji«, se je začel, vse to, kar smo omenjali dosedaj, je bil s tega vidika pravzaprav le uvod.

Slovenska zaveza je ob svojem nastanku razglasila za svoj cilj obnovitev države ter njeno bistveno izboljšanje, a tudi prevzem oblasti. Baje je celo povabila KP k sodelovanju, kar pa je seveda tedaj bilo že povsem iluzorno. Cilji OF in KP so bili znani, vsaj formalno si torej niso bili tako daleč vsaksebi. Ali potemtakem drži observacija bivšega poslanca iz začetka maja 1942, da je sicer slovenski narod tedaj povečini sicer duhovno enoten, toda od zgoraj sta se pojavili dve struji, ki sta si ideološko nasprotni in da gre v bistvu za to, kdo bo po vojni vodil ta narod!? Zdravko Lenščak, tajnik dr. Mihe Kreka, pa je malce kasneje ob slutnji krvavega dogajanja v domovini po londonskem radiu naglasil – take demokracije rabimo, ali če hočete, takega komunizma, kjer bomo ... v svobodi misli in govora, uzakonili novi socialni red brez revolucij, terorja in ubijanja. In malo pred tem, ko je slovenski humanist in narodnjak Lojze Ude videl, kam gredo pristaši Ehrlicha, je sicer ugotavljal, da na pot izdajstva, toda rotil je njihove nasprotnike, naj jih ne začno pobijati, kajti potem bo izdajstva vedno več in ne manj. Vsi, ki so na tak ali drugačen način povezani z njimi, bodo vstajali proti OF kot maščevalci. Tak je pač psihološki zakon in ni se treba sramovati priznanja, da je tudi vodstvo OF kdaj naredilo napake, treba je zbrati moralno moč za to. Toda znano je, da o priznavanju napak med vojno in tudi po vojni skoraj ni bilo sledu, ne na eni in ne na drugi strani. Videti je bilo malo ponižnosti in človečnosti, a zelo veliko oholosti!